

Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin Kûfe Ehline Yönelik Cerhlerinin Mezhep Taassubu Bağlamında Değerlendirilmesi

Evaluation of Abu Ishaq al-Juzcânî's Jarhs for al-ahl Kufa in the Context of Sectarian Bigotry

Doç. Dr. Nevzat AYDIN

Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Amasya University, Faculty of Theology, Department of Basic Islam Sciences
nevzat.aydin@amasya.edu.tr

 0000-0002-6403-7852

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

Kabul Tarihi / Accepted

Yayın Tarihi / Published

22 Nisan / April 2022

18 Temmuz / July 2022

15 Eylül / September 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Aydın Nevzat. "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin Kûfe Ehline Yönelik Cerhlerinin Mezhep Taassubu Bağlamında Değerlendirilmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Eylül 2022), 62-84.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1107347>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin Kûfe Ehline Yönelik Cerhlerinin Mezhep Taassubu Bağlamında Değerlendirilmesi

Öz ► Cerh-ta'dil faaliyetlerinde beşerî zaafın yanı sıra mezhep taassubundan kaynaklanan olumsuzluklar, ricâl tenkidinin geçerliliği ve güvenilirliğini ilk dönemlerden itibaren tartışmaya açmıştır. Bu noktada ricâl tenkidinin olgunlaşmış cerh ve tadil faaliyetlerinin sistematik bir yapı kazandığı, özellikle duafâ literatürünün olduğu hicrî III. asrın araştırılması, alandaki tartışmalara katkı sağlamak adına önem arz etmektedir. Bu makale, hicrî III. asrda bid'at ehline yönelik aşırı tenkitleriyle dikkat çeken cerh-ta'dil âlimlerinden Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin (öl. 259/873), "Ahvâlu'r-ricâl" adlı eserinden hareketle, bid'at ehlinin rivayeti karşısındaki tutumu etrafında Şîî eğilimli Kûfeli râvilere yönelik cerhlerinin mezhep taassubu açısından değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Cûzcânî, eserinde geniş bir yer tutan ve teşeyyü ile itham edilen Kûfeli râvilere yönelik tenkitlerinde mezhebî taassubla hareket ettiği ve müteşeddit olduğu şeklinde eleştirilmiştir. Özellikle hakkındaki Nâsibîlik ithamı, Kûfeli râvilere karşı taassup beslediği iddiasına neden olmuştur. Ancak, Cûzcânî'nin sadece müteşeyyî râvilere yönelik değil, diğer bid'at fırkalarına mensup râvilere karşı da aşırı tenkitlerinin olması, cerhlerinin taassubtan ziyade hadis uydurma hareketindeki rolleri nedeniyle bid'at ehline ve onların rivayetlerine karşı olumsuz tavrından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mezhep Taassubu, Ehl-i Bid'at, Cerh ve Ta'dil, Cûzcânî, Ahvalu'r-ricâl.

Evaluation of Abu Ishaq al-Juzcânî's Jarhs for al-ahl Kufa in the Context of Sectarian Bigotry

Abstract ► Human deficiencies in jarh-ta'dil activities, the negativities arising from sectarian bigotry have opened the validity and reliability of the rijal criticism to discussion since the first periods. It is important to contribute to the discussions in the field, the critic's criticism has matured and the jarh and tadil activities have gained a systematic structure, especially where duafa literature was formed in Hijra 3rd century. This article's aims to evaluate the jarhs of the Shiite inclined ahl al-Kufa narrators in terms of sectarian bigotry, around the attitude of the people of bid'at towards the narration, that based on the work called "Ahvâlu'r-ricâl" by Abu Ishaq al-Cuzcânî, one of the jarh-ta'dil scholars who attracted attention with his extreme criticisms of the people of bid'ah in the 3rd century of Hijra. Cûzcânî has been criticized as being violent and acting with sectarian bigotry in his criticisms of the ahl al-Kufe narrators, who have a wide place in his work and are accused of tashayyu. First of all, In the research the sectarian identities of the narrators in the tashayyu' movement and the criticisms about them were examined. However, in the work called "Ahvâlu'r-ricâl", Cuzcânî's criticisms were not only against the Shiite people from the people of Kufa, but also against other people of bid'ah. Cuzcânî's criticisms of the people of Kufa are generally not due to his bigotry, but to the fact that Kufa is the center where Shia, who emerged in the Islamic society and played an active role in the initiation of the hadith fabrication movement.

Keywords: Hadith, Sectarian Fanaticism, ahl al-Bid'ah, Jarh and Ta'dil, Cûzcânî, Ahvalu'r-ricâl.

Giriş

Cerh-ta'dil ilminin tedvin ve tasnif edilmesi siyasî, itikadî ve fikhî mezheplerin teşekkül ettiği, taassup ve tarafgirliğin şiddetli olduğu bir döneme rastlamaktadır. Halku'l Kur'ân meselesi başta

olmak üzere birçok tartışmanın yaşandığı bu dönemde, ehl-i sünnet- ehl-i bid'at ayrışması, ehl-i rey ile ehl-i hadis arasındaki ihtilaflar nedeniyle mezhebî taassubun boyutu ve yoğunluğu giderek artış eğilimi göstermiştir.

Cerh-ta'dil literatürü incelendiğinde gerek teoride gerekse pratikte subjektifliğin en belirgin şekilde bid'at gerekçeli tenkitlerde görüldüğü söylenebilir. Bu nedenle, cerhi bid'atıyla kayıtlanmış râvilerin durumu, isnad tenkitlerinde gözardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Siyasî ve itikadî içerikteki bu tartışmalarda taraflar, bazen birbirlerini bid'atçılık başta olmak üzere cerh sebeplerinden herhangi biriyle itham edebilmiştir. Örneğin daha çok rivayet döneminde ehl-i bid'at râvilerin yaygın olan Şîî, Haricî, Kaderî, Cebrî, Cehmî ve Mürcîî gibi düşüncelerden birine nisbet edildiği görülmektedir.¹ Bu sebeptir ki, âlimler teorikte ricâl tenkidinin cerh sebebi sayılmayan davranışlarla ithamdan, tarafgirlik, taassup ve önyargı gibi sübjektif unsurlardan uzak olması, ölçüsüz ve insafsız tenkitlere itibar edilmemesi gerektiğini açıkça belirtmişlerdir.² Nitekim araştırma konumuz olan ve Nâsibîlikle ithâm edilen Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin (öl. 259/873) Kûfe ehline yönelik tenkitlerine karşılık, Şîî olan İbn Hıraş (öl. 283/896) ve talebesi İbn Ukde (öl. 332/944) de aralarındaki itikât yani düşünce farklılığından dolayı Şâm ehli hakkında aşırı taassup sergilemekle eleştirilmişlerdir.³

“Ahvâlu'r-ricâl” adlı eserinde Şîî eğilimli olan Kûfelilere yönelik aşırı tenkitleriyle dikkati çeken Cûzcânî'nin kimliği ve mezhebî temayülü tartışılmıştır. Hz. Ali ve taraftarlarına düşmanlık besleyen manasındaki Nâsibî olmakla ithâm edilen⁴ Cûzcânî'nin, Kûfe ehlini Şîîliğe meyillerinin derecesini ve dâî olup olmadığını araştırmaksızın, cerhetmesi eleştirilmiştir. Örneğin, İbn Hacer (öl.852/1449), cerhinde tevakkuf edilecek kişilerden bahsederken itikadî ihtilaf sebebiyle kendisi ile cerh ettiği kişi arasında husûmet bulunan kişilere Cûzcânî'yi misal vermektedir. Onun Kûfeli râvileri eleştirdiği ve ayıpladığını, ancak dikkatle bakan kişinin buradaki şaşkıncı durumu göreceğini zikretmektedir.⁵ İbn Hacer bu iddiasına delil olarak, Nesâî (öl.303/915), Yahyâ b. Maîn (öl.233/848) ve Darekutnî'nin Buhârî'nin şeyhlerinden İsmâil b. Ebân el-Kûfî'yi (öl.210/825) sika

¹ Sabri Kızılkaya, *Cerh ve Ta'dilde Mezhep Taassubu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 21.

² Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizanu'l-İtidal fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâbî (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), 1/111; İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî ve Muhibbuddin el-Hâtib (Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1986), 386, 392; Emin Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi* (İstanbul: MÜİFAV Yay., 1997), 75; Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy el-Leknevî, *er-Refu ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Arabî,1987), 14; Tâcüddîn es-Subkî, *Kâidetün fi'l-Cerh ve't-Ta'dil, Erbau Resâil fi Ulûmi'l-Hadîs*, nşr. Abdüfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2007), 35.

³ Zehebî, *Mizân*, 1/118; İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, 407, 446.

⁴ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvâme (Haleb: Dâru'r-Reşîd, 1986), 95.

⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, (Beyrut: Müessesetü'l-İslâmiyye, 1986), 1/16.

addettiğini, ancak Cûzcânî'nin, hadis uydurmadığını zikretmekle birlikte, onu haktan sapmış olmakla cerh ettiğini nakleder.⁶ Yine Minhâl b. Amr el-Esedî (öl.?) ve Ebân b. Tağlib'in (öl.140/757) hakkında Cûzcânî'nin cerhlerini⁷ kabul etmeyerek, mezhebî görüşü sebebiyle onları taz'if ettiğini nakleder.⁸ İbn Hacer bu örneklerden hareketle Cûzcânî'nin Hz. Ali ve taraftarlarına karşı husûmet beslediğini, dolayısıyla onlar hakkındaki görüşlerinin dikkate alınmaması gerektiği sonucuna ulaşır.⁹ Kevserî ise İbn Ebî Hatim'in (öl.327/938), Cûzcânî'nin Kûfe ehline olan düşmanlığını en iyi bilenlerden birisi olduğunu; münekkit âlimler arasında onun Kûfe ehli hakkındaki sözlerinin kabul edilmeyeceği düşüncesinin yerleştiğini ifade eder.¹⁰

Son dönemde konu hakkında Şîî araştırmacı Adil Kâzım Abdullah tarafından yapılan çalışmada da doğal olarak benzer iddialar gündeme getirilmiştir.¹¹ Hatta Kûfe ehlini "haktan sapmış" olmakla ithâm eden Cûzcânî'nin, gerçekte Hz. Ali ve taraftarlarına kin ve nefret duymakla kendisinin haktan saptığı ifade edilmiştir.¹² Bu iddiaların doğruluğu, İbn Hacer, Zehebi, İbn Hıbban ve İbn Adî ve bazı âlimlerin Cûzcânî hakkındaki görüşleri esas alınarak ispatlanmaya çalışılmıştır.¹³

Hadis usûlünde genel kabul gören, mübtedi' râvinin dâî olması durumunda rivayetine itibar edilmeyeceği kuralını ilk ihdâs eden münekkit olarak bilinen¹⁴ Cûzcânî, "Ahvâlu'r-ricâl" adlı eserinde özellikle bid'at fırkalara mensup râvileri ağır cerh lafızları ile tenkit etmiştir. Bid'at ehli râvilere yönelik tenkitleriyle ve kendisine özgü terminolojisiyle dikkat çeken Cûzcânî'nin cerh-ta'dil metodu ve hakkındaki iddia ve ithamlar üzerine İslam dünyasında ve ülkemizde bazı çalışmalar yapılmıştır.¹⁵ Özellikle Yusuf Oktan'ın Cûzcânî'nin nâsibîlikle itham edilmesinin pek

⁶ İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, 390; Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 84.

⁷ İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, nşr. Subhî el-Bedrî Samerrâî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 56, 67.

⁸ İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, 446.

⁹ İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, 90 vd.

¹⁰ Muhammed Zahîd b. Hasen el-Kevserî, *Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ Sâkahû fi Tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-Ekâzîb*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1981), 168.

¹¹ Adil Kâzım Abdullah, Cûzcânî'nin teşeyyü' ile ithâm edilenler hakkında -tevakkuf etmeyip-kullandığı, "kezzab, şettâm", zaiğun" sâkıtun" vb. cerh lafızlarının, onun Hz. Ali ve taraftarlarına olan buğzunu ve düşmanlığını, nasibilikteki taassubunu, ta'ndaki aşırılığını açıkça ortaya koyduğunu iddia eder. Bkz., *Vakfetün me'al Cûzcânî ve Kâidetühü fi Rivayeti'l-Mübtedî* (Beirut: Dâru Vadi'l-İslâmî, 2008), 13, 22.

¹² Muhammed b. Ukayl, *el-Atebu'l-Cemîl alâ Ehli'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, thk. Hasan es-Sekaffî (Ürdün: Dâru'l-İmami'n Nevevî, ts.), 122.

¹³ Adil Kazım, *Vakfetun ma'al Cuzcânî*, ss.5-9.

¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Ahmed Ömer Haşim (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 121; Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân, *Ulûmu'l-hadis*, thk. Nureddin Itr (Beirut: Dâru'l Fikr, 1986), 54.

¹⁵ İslam dünyasında Abdulâlîm Abdulazîm el- Bestevî'nin "İmam Cûzcânî ve Menhecuhû fi'l-Cerh ve Ta'dîl" ve Neval Fethî'nin el-Cûzcânî ve Eseru Bid'atili ala Ekvâlihi'n-Nakdiyye adlı çalışmaları dikkat çekmektedir.

isabetli ve tutarlı olmadığını ortaya koyan çalışması konumuz açısından önemlidir. Ancak bu araştırmamızda diğer çalışmalardan farklı olarak özellikle “Ahvâlü'r-ricâl”de özellikle Kûfe ehline yönelik tenkitlerinden hareketle, cerhlerinin mezhep taassubu ile ilişkisini ortaya koymaya ve hakkındaki iddiaların geçerliliğini ve tutarlılığını araştırmayı hedeflemekteyiz.

1. Cûzcânî'nin Ehl-i Bid'at Râviler ve Rivayetleri Hakkındaki Görüşü

Hicrî III. asırda Dımaşk bölgesinde yaşamış olan Ebû İshâk el-Cûzcânî, birçok âlim tarafından ta'dil edilmiş¹⁶ ve müteşeddit münekkitlerinden sayılmıştır.¹⁷ Cerh ve ta'dil âlimlerinden Cûzcânî'nin, “duafâ” literatürünün bir örneği olan “Ahvâlü'r-ricâl” adlı eseri, özellikle bid'at ehline yönelik aşırı tenkitleriyle dikkat çekmektedir. Yaşadığı dönemde bid'at fırkalarının görüşlerinin ve mübtedilerin rivayetlerinin toplumda yayılmasına karşı bir tepki olarak telif ettiği eserinde, esasen mübtedilerin uydurma ve vehimlerine karşı Allah Rasûlü'nün sünnetini korumayı ve zayıf râvileri insanlara bildirmeyi hedeflemiştir.¹⁸

Genellikle zayıf, metrûk ve bid'at ehlinden râvilerin yer aldığı eserinde Cûzcânî, Havâric, Sebeiyye, Muhtâriyye, Mürcie ve Kaderiyye gibi ehl-i bid'at fırkaları kitabın ilk kısmında zikretmiş ve onları mezhebî düşüncelerinden dolayı cerhetmiştir.¹⁹ Diğer taraftan râvileri beldelerine göre de tasnif etmiş, en çok da Şîi eğilimli olan Kûfelileri, sonra da Kaderiyye mezhebine mensup Basralı râvileri tenkit etmiştir. “Medineli ve diğerleri” başlığı altında başta Medineliler olmak üzere Mekkî, Harranî, Adenî, San'anî, Dımeşkî, Hımsî ve Mısrî olan ricâle de yer vermiştir.

Cûzcânî, ehl-i bid'at olarak kabul ettiği ricâli, haktan sapmış ve hadisinde yalancı olanlar, kendisinden bid'at işitilmemekle birlikte hadisinde yalancı olanlar, haktan sapmış ancak sözü doğru olanlar ve hadisi zayıf olan şeklinde dört mertebede değerlendirmiştir.²⁰ “Ahvâlü'r-ricâl” adlı eserinde genellikle birinci ve ikinci mertebeki râvilere yer vermiş, bazen mübtedi olmakla birlikte rivayetlerinde sıdk ile tanınan üçüncü mertebelikleri de zikretmiştir. Dolayısıyla onun

Ülkemizde ise İsmail Lütfü Çakan tarafından yazılan DİA'nın “Cûzcânî” maddesinden sonra Necmettin Erbakan Üniversitesinde Muhittin Uysal danışmanlığında 2012 yılında Mohammad Yusuf tarafından “Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri” adlı yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Yusuf Oktan'ın “Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzcânî'nin Nâsıbilikle İtham Edilmesinin Tenkidi” adlı makale çalışması ise 2021 yılında Trabzon İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayımlanmıştır.

¹⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-Sikât*, thk. Seyyid Şerifüddîn Ahmed (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1975), 8/81; Ebu'l-Haccâc Cemâleddin Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 2/ 244; İbn Hacer, *Tehzîb*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1984), 1/160.

¹⁷ Zehebî, *Zikru Yu'temedu kavluhu fi'l-cerh ve't-tadil*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde (Beirut: Daru'l-Beşâir, 1990), 184.

¹⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 31.

¹⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 33-34.

²⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 32 – 33.

ricâl tabakalarında, bid'atla ithâm edilen râvilerin tek kategoride ele alınmadığı ve sadece bid'atı sebebiyle ta'n edilmeyip adalet ve zabt durumuna göre farklı derecelendirildikleri anlaşılmaktadır. Cûzcânî'nin sınıflandırmasına göre, birinci ve ikinci mertebedekilerin rivayetlerinin reddedileceği; dördüncü mertebedekilerin rivayetleriyle benzer tariklerle kuvvet kazanması şartıyla ihticâ edileceğinde herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak sika kabul edilip bid'at ehlinen olan üçüncü mertebedekilerin rivayetleri hususunda âlimlerin farklı görüşleri mevcuttur.²¹

Cûzcânî, râvinin bid'atının dâisi olmamasının yanısıra, rivayetinin bid'atını desteklememesini de şart koşmuş; aksi halde rivayetinin reddedileceğine hükmetmiştir.²² Burada râvinin adaleti açısından değil, rivayetinin münker olması, dinin asıllarına ya da ilim ehlinin tanıdığı rivayetlere aykırılığı nedeniyle bir ithamın olduğu söylenebilir. Nitekim o, Kûfe'nin önde gelen muhaddislerinden Mansur b. Mu'temir (öl.132/750), A'meş'i (öl.148/765) ve Ebû İshak el- Fezârî'yi (öl.188/804) irsâl ve tedlis yaptıkları, ilim ehlinin bilmediği münker bazı rivayetleri naklettikleri için tenkit eder.²³ Muhaddislerce bid'at ehlinin rivayetlerinin, mezhebini ve taraftarlarını desteklemek amacıyla yalanı mübah saymaması ve bid'atının propagandasını yapmaması gibi belirli şartlarla kabul edildiği ve bu düşüncenin nazariyatta genel kabul gördüğü bilinmektedir.²⁴ Hatta Şîî kaynaklarda mübtedinin rivayetinin kabulü için bu şartı, döneminde ilk defa Cûzcânî'nin ortaya koyduğu zikredilir.²⁵ Son dönem Şîî araştırmacılarından Adil Kazım Abdullah ise, çok azı dışında her mübtedinin dâî olması nedeniyle, bu şartın bir anlamda pratikte karşılığının bulunmadığını iddia etmiştir.²⁶ Esasen Cûzcânî'nin sikâ olan mübtedinin rivayetinin, adaletiyle maruf olmayanlardan nakledilmesi, munkatı, mürsel, müdelles olması, dinin usûl ve kaideleriyle çelişmesi, bid'atını desteklemesi halinde kabul edilmeyeceği ya da tevakkuf edileceği görüşünde olduğu söylenebilir.

2. Râvinin Mezhebî Düşüncesine Yönelik Değerlendirmeleri: Teşeyyü' İthamı ve Kûfelilik İlişkisi

Ricâl kitaplarında bir râvinin aşırı Şîî eğilimlere sahip olması, o râvinin Ehl-i beyt temelli ve yönetim karşıtı silahlı bir eyleme katılmış olması, sahâbeye hakaret etmesi, Hz. Ali ile ilgili kabulü

²¹ Cûzcânî'nin "Ahvâlü'r-Ricâl" adlı eserindeki cerh metodu hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, *İmâm Cûzcânî ve Menhecuhû fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl* (Riyad: Dâru't-Tahâvî, 1990), 63 – 148.

²² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 32.

²³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 105, 111.

²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, 121; İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-Hadîs*, 54.

²⁵ Ahmed b. Muhammed b. Siddîk el-Mağribî, *Feth'ul- Mulk'il Ali bi-sihhat-i Hadis-i bab-i Medinet'il İlm-i Ali*, thk. Ammad Serûr (b.y.: el-Mektebetü'l-tahsîsa, 2007), 116.

²⁶ Adil Kâzım Abdullah, *Vakfetün me'al Cûzcânî*, 25.

zor fikirler ileri sürmesi gibi bir bağlamda anlaşılmaktadır.²⁷ Bu fikirleri taşıyan râviler ricâl kitaplarında genellikle “رافضي” veya “غالي” şeklinde nitelendirilmişlerdir. Ancak “Ahvâlû'r-ricâl”de “Râfizî” lafzı sadece iki kez “من يغلو في الرفض”, “الرافضي” şeklinde;²⁸ “Şîa” kelimesi ise bir kez kullanılmıştır.²⁹

Râvinin itikadî görüşlerindeki yanlışlığına ya da ehl-i sünnete aykırı düşündüğüne delâlet etmek üzere Cûzcânî tarafından genellikle “سيء المذهب” (mezhebi kötüdür/bozuktur) “مذموم المذهب” (mezhebi konusunda yerilmiştir) “رديء المذهب” (mezhebinde iş yok/ mezhebi kötü) gibi lafızlar tercih edilmiştir. Örneğin, Minhâl b. Amr el-Kûfî, Südeyr b. Hâkim el-Kûfî ve Büreyde b. Süfyân ve Ali b. Mihrân hakkında bu lafızlar kullanılmıştır.³⁰ Cûzcânî, Hâşim b. Berîd ve oğlu Ali b. Hâşim el-Berîd hakkında “غاليان في سوء مذهبهما” (mezheplerinin yanlış görüşlerinde aşırıdır);³¹ Ubeydullah b. Mûsa el-Kûfî hakkında “أغلى و أسوأ مذهبا”,³² Yahyâ b. Cezzâr el-Kûfî hakkında ise “كان مفراطا غاليا” (görüşlerinde aşırıya kaçan biriydi)³³ lafızlarıyla, onların mezhebinin kötülüğüne ve görüşlerindeki aşırılığa işaret eder.³⁴ Talha b. Cübeyr hakkında kullandığı “مذموم في حديثه” lafzıyla sika olmadığını ve hadisinde yerildiğini belirtir.³⁵ Bu değerlendirmeler, mübtedî râvinin mezhebî düşüncesi ve hadisi dolayısıyla yerildiğini göstermek üzere bir ayırım yapıldığını ortaya koymaktadır. Buna karşın Hâlid b. Mahled el-Kûfî'nin ise mezhebinin kötülüğünü açıklayan, sahabeye hakaret eden ağzı bozuk biri olduğunu “كان شتاما معلنا بسوء مذهبه” sözleriyle ortaya koyar.³⁶ Bu nakillerden onun, ilk bakışta ta'n ifade eden “سوء مذهبه” lafzını ister teşeyyü', ister kaderî, mutezîlî, hariç olsun sadece râvinin mezhebinin bozukluğunu ve yanlışlığını ifade etmek üzere kullandığı, adalet ve zabt açısından kusurunu kastetmediği söylenebilir. Zira zabtının yetersizliği nedeniyle Şerîk b. Abdillâh'ı cerh ederken “سيء الحفظ” lafzını kullanarak hafızasının bozukluğunu açıkça belirtmektedir.³⁷ Diğer taraftan “Ahvâlû'r-ricâl”in muhakkiki Subhî el-Bedrî

²⁷ Muhammed Enes Topgül, *Hadis Râvilerinde Şîlik Eğilimi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 338.

²⁸ Cûzcânî, *Ahvâlû'r-Ricâl*, 53, 70.

²⁹ Cûzcânî, *Ahvâlû'r-Ricâl*, 53.

³⁰ Cûzcânî, *Ahvâlû'r-Ricâl*, 8, 56, 125, 207.

³¹ Cûzcânî, *Ahvâlû'r-Ricâl*, 73.

³² Cûzcânî, *Ahvâlû'r-Ricâl*, 82.

³³ Cûzcânî, *Ahvâlû'r-Ricâl*, 46.

³⁴ Cûzcânî, *Ahvâlû'r-Ricâl*, 82.

³⁵ Cûzcânî, *Ahvâlû'r-Ricâl*, 57.

³⁶ Cûzcânî, *Ahvâlû'r-Ricâl*, 82.

³⁷ Cûzcânî, *Ahvâlû'r-Ricâl*, 92.

es-Sâmerrâî ise Cûzcânî'nin ehl-i sünnet'e ve selef-i sâlihînin itikâdına son derece bağlı bir âlim olduğunu, Allah'ın (c.c.) kitabına ve Rasûlünün sünnetine kin beslemeleri, ashaba saygısız davranmaları, yalan söylemeyi helal saymaları nedeniyle Şîlikte aşırıya giden ve Râfizilikle bilinen râvileri bu düşüncelerinden dolayı şiddetli bir şekilde cerhettiğini ve mezheplerinin bozukluğunu açıkça belirttiğini ifade eder.³⁸

Cûzcânî râviler hakkında değerlendirme yaparken, râvilerin beldelerini esas alır ve ilk olarak Kûfelilerden bahseder. Çünkü Kûfe'de, Havâric, Sebeiyye, Ravâfız ve Mürcie fırkalarına mensup olanlar yoğunluktadır. O, İslam'da ortaya çıkan ilk bid'at olarak ifade ettiği³⁹ Haricîlerden sonra Sebeiyye fırkasını zikreder ve bu fırkanın küfürde aşırıya kaçıp ve Ali'nin ilâh olduğunu iddia ettiğini belirtir.⁴⁰ Dolayısıyla yaşadıkları bölgelere bakıldığında, "aşırı Şîî eğilimler" taşıdığı kanaatine ulaşılan râvilerin tamamının Kûfe ile ilişkili olduğu dikkat çekmektedir.⁴¹ Cûzcânî, Kûfelilerden önde gelen bir grup muhaddisin mezhebinin âlimler tarafından övülmeyeceğini belirterek; Ebû İshâk Amr b. Abdillâh, Mansûr b. Mu'temir, Süleyman b. Mihrân ile Zübeyd b. Hâris'i zikreder.⁴² Bid'atındaki konumuna ve mezhebindeki taassubuna işaret ettiği râviler de bulunmaktadır. Sâlim b. Ebî Hafsa el-İclî el-Kûfî'nin Şîlikte taassup sahibi olduğunu "كان يخاصم عن الشيعة" lafzıyla açıklar.⁴³

Bununla birlikte Şîlikle itham edilen bir râvi hakkında âlimler, farklı değerlendirmelerde bulunabilmişlerdir. Örneğin Süfyân es-Sevrî ve Vekî' b. Cerrâh'ın sika kabul ettikleri⁴⁴ Câbir el-Cûfî hakkında Şu'be, "haddesenâ, ahberanâ ve semi'tu' dediği zaman insanların en güveniliridir"⁴⁵ şeklinde mübalağalı ta'dil ifadeleri kullanırken; Ebû Hanîfe, "Câbir el-Cu'fî'den daha yalancısını görmedim", Cûzcânî "kezzâb", İclî, "Şîlikte aşırı olan zayıf biriydi, tedlîs yapardı"⁴⁶ lafızlarıyla onu şiddetli bir şekilde cerh etmişlerdir. Dolayısıyla hakkındaki ithamların yoğunluğu, onun güvenilemeyecek bir râvi olduğu görüşünün ağır basmasına neden olmaktadır. Aynı şekilde İbn Hıbbân, Ebû Zur'a, Ebû

³⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, (Muhakkikin Önsözü), 16-17.

³⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 33.

⁴⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 37.

⁴¹ Bu konudaki değerlendirmeler için bk. Topgül, *Hadîs Râvilerinde Şîlik Eğilimi*, 104.

⁴² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 79-80.

⁴³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 53.

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1952), 2/497-498.

⁴⁵ Zehebî, *Mizân*, 2/103.

⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 2/498; Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 50; Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 1/264.

Hâtim, İclî ve Zehebî gibi âlimlerin sika kabul ettiği⁴⁷ Yahyâ b. Cezzâr el-Kûfî, Cûzcânî tarafından aşırı Şîî eğilime sahip olmakla tenkit edilmiştir.⁴⁸

Şîîlik düşüncesi ile Kûfelilik arasında sıkı bir ilişkinin bulunması, ayrıca hem siyasî hâdiselerin etkisi hem de dönemin kozmopolit yapısından dolayı uydurmacılığa imkân vermesi sebebiyle âlimler, Kûfeliler hakkında olumsuz kanaatler serdetmişlerdir.⁴⁹ Ayrıca o dönemde Hâricîler, Rafıza ve Mürchie'nin en çok Kûfe' de yaşadıkları ve büyük günah meselesi, imanın mahiyeti, iman-küfür sınırı, iman-amel ilişkisi, kader, insan iradesi ve hürriyeti gibi meselelerin de ilk olarak o bölgede tartışıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte, münekkitlerin hadis ricâlinin kimlikleri, mezhebî düşüncesi ve rivayetleri hakkında hüküm verirken zaman zaman farklı ithamların olması, meselenin izafilik yönünü göstermektedir. Bu husus da bazen münekkitlerin önyargıları ve hisleriyle hareket etmelerine kapı aralamış; onların tartışmalarda taraf olup firkalardan birine meyletmeleri, diğerleri hakkındaki ön yargılarından uzaklaşamayıp hata yapma ihtimallerini artırmıştır.

3. Kûfe Ehline Yönelik Tenkitleri

Cûzcânî, eserde çoğunlukta sıdk ve adalet sıfatlarının bulunmaması, bid'atıyla tanınması, hatasının çokluğu ve zayıflığıyla bilinmesi nedeniyle rivayetlerinin kabul edilmeyeceği mecrûh râvîlere yer vermiştir. Râvinin zayıflığına, yalancı ve metruk olduğuna delalet eden “ضعيف” gibi cerh lafızlarını yaygın bir şekilde kullanmıştır.⁵⁰ Özellikle kendi görüş ve ideolojilerini meşrulaştırmak adına Hz. Peygamber adına yalan uyduran mezheplere mensup râvileri ağır bir şekilde cerh etmiştir. Diğer taraftan Cûzcânî, bir râviyi Şîîlikle ya da bid'at ehli olmakla ithâm ederken, bilinen ve yaygın olanların dışında, “مائل عن الطريق”, “مائل عن الحق”, “مائل عن الطريق”, “مائل عن الحق”, “مائل عن الطريق”, “مائل عن الحق”, “مائل عن الطريق”, “مائل عن الحق”, “مائل عن الطريق”, “مائل عن الحق” gibi lafızlarla tabir caizse kendine özgü bir terminoloji oluşturmaya çalışmıştır.

Cûzcânî, bid'at ehlinin hak yoldan saptığını belirtmek üzere “مائل عن الطريق”, “مائل عن الطريق” gibi lafızları kullanmıştır. O, aralarında Esbağ b. Nubâte et-Temimî, Küdeyr ed-Dabbî,⁵² Mûsa

⁴⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, 5/525; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 9/ 133; İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, 2/350.

⁴⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 46.

⁴⁹ Nitekim İbn Şihâb ez-Zührî (öl.124/742) kendilerinden bir karış çıkan hadîsin, Iraklılardan bir zirâ olarak döndüğünü dile getirir. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd-Ali Ebû Zeyd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 5/344.

⁵⁰ Örnekler için bk. Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 40, 47,48, 49,54, 60, 65, 68, 70, 74, 89, 91, 93, 105, 117, 147, 160, 168, 169, 194, 196, 201.

⁵¹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 110, 114.

b. Ta'rîf el-Kûfî,⁵³ Kesîr b. İsmail en-Nevâ,⁵⁴ Nuh b. Derrâc en-Nehâî,⁵⁵ Muhammed b. Fudayl b. Gazvân el-Kûfî⁵⁶ olmak üzere on yedi kişiyi “زائع”, “زائع عن الحق”, “زائع عن الطريق” (Hak yoldan uzak ve doğru yoldan sapmış biri idi)⁵⁷ lafızlarıyla yaptığı değerlendirmede râvinin hak ve doğru yoldan yani kelâmî ve itikâdî konularda İslam toplumunun muhafazakâr çoğunluğunu oluşturan ehl-i sünnet'in yolundan saptığını açıkça ortaya koymaktadır. Cûzcânî'nin, bid'at ehline yönelik cerhlerinde yaygın bir şekilde kullandığı bu lafızlarla râvinin hadis rivayetindeki zayıflığını değil, düşünce ve itikatının yanlışlığına işaret etmesi kuvvetle muhtemeldir. Zira İbn Adî'ye göre onun bu lafızlarla genellikle Şîî eğilimlere sahip olmayı kastettiği anlaşılmaktadır.⁵⁸

Cûzcânî, bazen “زائع” lafzını diğer cerh lafızlarıyla birlikte kullanarak, râvinin mezhebinin yanlışlığı dışında hadisteki durumunu da değerlendirmektedir. Örneğin Ebû Amr b. Şemir el-Kûfî hakkında “haktan sapmış manasındaki “زائع” lafzını “كذاب” ile birlikte kullanarak,⁵⁹ râviyi hem ehl-i sünnete aykırı görüşleri benimsemesi hem de yalancı olması nedeniyle cerheder. Ebû Meryem el-Ensârî el-Kanâdîlî'yi “زائع ساقط” (haktan sapmış ve sâkıt),⁶⁰ Ebû İsrâîl İsmâîl b. Halife'yi “مفتري زائع” (haktan sapmış bir iftiracıdır);⁶¹ Fıtr b. Halife el-Kûfî'yi “زائع غير ثقة” (haktan sapmış biridir, sika değildir)⁶² lafızlarıyla cerhetmiştir. Cûzcânî'nin bid'at ehli hakkında kullandığı bu lafızların, râvinin hadisininin terk edilmesi gerektiğine yani metrûk olduğuna delâleti açıktır.

Âiz b. Habib el-Kûfî ile ve Kûfe kadısı Saîd b. Amr hakkında kullandığı “غال زائع” (aşırı giden biridir ve haktan sapmıştır)⁶³ sözünü, İbn Hacer ve Zehebî “şîilik konusunda” diyerek tasrih etmiştir.⁶⁴ Aynı şekilde Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü'l-Cezvî, Cûzcânî'nin Nasr b. Müzâhim hakkındaki

⁵² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 47.

⁵³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 49.

⁵⁴ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 50.

⁵⁵ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 57.

⁵⁶ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 62.

⁵⁷ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 144.

⁵⁸ Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî el-Cürcanî, *el-Kâmil fi Duafai'r-Rical*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 1/310.

⁵⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 56.

⁶⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 51.

⁶¹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 51.

⁶² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 66.

⁶³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 64, 66.

⁶⁴ Zehebî, *Mizan*, 2/126; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/67.

“زائع عن الحق” lafızıyla, “râfizi” görüşündeki aşırılığını kastettiğini açıklar.⁶⁵ Diğer taraftan İbn Hacer, Cûzcânî'nin Ebân b. Tağlib hakkındaki “زائع” değerlendirmesinin dikkate alınmayacağını; zira onun Kûfeli râvileri insafsızca cerh ettiğini belirtir.⁶⁶ Nitekim İbn Hacer'e göre “Ebân b. Tağlib her ne kadar Şîi mezhebinden olsa da “sadûk”, “salîh” ve “la be'se bih” lafızlarıyla ta'dil edilen bir râvidir.⁶⁷ Ayrıca İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim de onu “sika” lafızıyla tevsîk etmişlerdir.⁶⁸ Dolayısıyla Cûzcânî, Ebân b. Tağlib hakkındaki yerilen mezhebi görüşünden dolayı haktan saptığı yönündeki cerhinde teferrüd etmiştir.

Cûzcânî, “مائل عن الطريق” (doğru yoldan meyletmiştir) ve “مائل عن الحق” (hak yoldan meyletmiştir) lafzını Ebu'l-Hasan Atıyye b. Sa'd el-Kûfi, Ca'fer b. Ziyâd el-Ahmer ile Seleme b. Salih el-Ahmer gibi birkaç râvi hakkında kullanarak mezheplerinin yanlış olduklarını kastetmiştir.⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî ise bu lafzı teşeyyu' görüşü sebebiyle yoldan çıkmış olarak yorumlamıştır.⁷⁰

Bazı kullanımlarında Cûzcânî'nin “زائع” ve “مائل” lafızları arasında bir ayrım yaptığı; birincisiyle râvinin mezhebindeki aşırılığını; diğeri ile haktan meyletmesini kastettiği izlenimi oluşmaktadır. Zira onun “كان مائلا عن الحق” lafızıyla değerlendirdiği Ca'fer b. Ziyâd hakkında Zehebî, İbn Hacer ve Ebû Dâvud “sadûk, Şîi ”⁷¹ değerlendirmesini yapmış; İclî ve Yahyâ b. Maîn ise onu tevsîk etmişlerdir.⁷² Bununla birlikte bazı râviler hakkında ise “زائع” ve “مائل” lafızlarını birlikte kullandığı dikkate alındığında, bu konuda kesin ve net bir değerlendirmeye ulaşmak zordur. Örneğin Nasr b. Müzâhım el-Kûfi'yi “كان زائعا عن الحق مائلا” (haktan sapmış, yanlış düşünceye meyletmiş idi);⁷³ Salt Abdüsselâm b. Sâlih el-Herevî'yi ise “كان زائعا عن الحق مائلا عن

⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 13/83; İbnü'l- Cevzî, *Kitâbu'l- Mevzûât mine'l-Ehâdisi'l-Merfûât*, nşr. Nureddîn Boyacılar (Beyrut: y.y., 1997), 1/378.

⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/81-82.

⁶⁷ İbn Adî, *el- Kâmil*, 1/390.; Zehebî, *el-Kâşif fi Ma'rifeti Men Lehu Rivayetün fi'l-Kütübi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kibleti li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1992), 1/205; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/81-82.

⁶⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Beyrut: Dâru's- Sâdir, 1985), 6/ 360; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1988), 3/284; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 2/297.

⁶⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 56, 59.

⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/151.

⁷¹ Zehebî, *Mîzân*, 2/ 134; İbn Hacer, *Takrîb*, 140.

⁷² İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, 1/269. Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa el- Ukaylî, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 1/186; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 2/ 480.

⁷³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 82.

” القصد ” (haktan sapmış ve doğru yoldan ayrılmış biri idi)⁷⁴ şeklinde değerlendirmesi, her iki lafzı yakın manada kullandığını düşündürmektedir.

Bu kullanımlar doğrultusunda onun, Kûfeli râvileri cerhederken “Şii” ve “teşeyyu” gibi kavramların yerine itikâdının bozukluğunu gösteren “مائلا” ve “زائع” gibi lafızları tercih ettiği söylenebilir. Onun, râvinin teşeyyü’ ve mezhebî düşüncesine yönelik tabirleri, kendi içerisinde belli bir sistemle kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu lafızların gerek tek başına gerekse belli sıfat veya fiillerle desteklenmiş şekillerinin, kendi içerisinde farklı itham yoğunluklarını barındırdıkları da mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.⁷⁵ Diğer taraftan Cûzcânî, “ مائل عن ”, “الطريق ”, “زائع عن الحق ” gibi lafızlarla sadece Kûfeli râvileri değil, kaderî düşünceyi benimseyen Basralıları ve diğerlerini de tenkit etmiştir. Örneğin, Abdullah b. Ca’fer b. Necîh ve Ali b. Zeyd b. Cü’dân el-Basrî’nin hadiste son derece zayıf olduğunu, hadislerinin delil olmayacağını belirtip “ فيه ميل عن القصد ”, “مائلا عن الطريق ” lafızlarıyla hak yoldan meylettiklerini ifade eder.⁷⁶

Cûzcânî’nin diğer münekkitlerin tevsîk ettiği bazı râvileri özellikle de Kûfelileri mezhebî görüşü nedeniyle cerh etmesi, Kûfeli râvileri cerhinde müteşeddit olduğu, mezhep taassubuyla hareket ettiği iddialarına zemin hazırlamıştır. Ancak eserde bid’atından dolayı cerh edildiği halde, hadisteki güvenilirliği ya da başka nedenlerle rivayetleri tahrîc edilen râviler de yer almaktadır. Bu noktada Cûzcânî, bir grup râvinin kaderî olduklarından dolayı tenkit edilip töhmet altına bırakıldıklarını; hâlbuki dindeki gayretleri ve hadiste emîn ve doğru sözlü oldukları bilirse, sırf görüşlerinden dolayı yalanla ithâm edilemeyeceklerini ifade eder.⁷⁷ Bu söylem, bid’atın her zaman adalete zarar vermeyeceğinden hareketle, râvinin itikadî görüşleri ile hadis rivayetinde ehliyeti arasında bir ayrım yaptığını düşündürmektedir. Nitekim, Muhammed b. Râşid hakkındaki “Duyduğuma göre pek çok bid’atle ilişkisi vardı ancak hadisinde doğruluğu araştıran biriydi”⁷⁸ sözleriyle, râvinin bid’atı olmakla birlikte hadiste doğruluğu araştırdığına işaret etmiştir.

Esasen bu cerhler, hadis rivayetinde doğru sözlü olması ve bid’atının dâîliğini yapmaması durumunda salt bid’atı ya da mezhebî düşüncesi nedeniyle râvinin mutlak olarak cerh edilemeyeceğine de işaret etmiş olmaktadır. Nitekim Cûzcânî, bir çok âlimin tevsîk ettiği⁷⁹ İsmâil b.

⁷⁴ Cûzcânî, *Ahvâlü’r-Ricâl*, 205.

⁷⁵ Topgül, *Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu*, 75.

⁷⁶ Cûzcânî, *Ahvâlü’r-Ricâl*, 110, 114.

⁷⁷ Cûzcânî, *Ahvâlü’r-Ricâl*, 181.

⁷⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü’r-Ricâl*, 161.

⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/310; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2/129, 267; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 2/161; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/91.

İbn el-Kûfî hakkında “ كان مائلا عن الحق ” şeklinde bir değerlendirme yapmakla birlikte “ لم يكن ” lafzıyla hadiste yalan söylemediğini özellikle zikretmiştir.⁸⁰ Cûzcânî haktan sapmış olmakla tenkit ettiği bazı râvilerin adalet ve sıdkına delâlet eden “ كوفي المذهب صدوق ” (Kufi/Şîi mezhepli ve sadûktu), “ كان صدوقا في حديثه على سوء مذهبه ” (mezhebinin bozukluğuna rağmen hadîste sadûktur), “ كان مائلا صدوقا في حديثه ” (haktan meyletmekle birlikte hadiste sadûktur) lafızları kullanır.⁸¹ Abdurrahman b. Abdillâh b. Hafs el-Umerî'nin mezhebinin kötülüğüne rağmen hadiste doğru sözlü olduğunu ifade eder.⁸² Adî b. Sâbit el-Ensârî el-Kûfî'nin doğru yoldan sapmış olduğu halde güvenilir râvilerin ondan rivayette bulunduğunu belirtmiştir.⁸³ Yûnus b. Bükeyr b. Vâsıl el-Kûfî hakkındaki görüşünü ise “ ينبغي ان يثبت في أمره لميله عن الطريق ” (Doğru yoldan ayrılmaya meyli olması sebebiyle, durumunun araştırılması gerekir) lafzıyla ifade eder.⁸⁴

İbn Hacer, İbn Adî ve Zehebî, onun “ كوفي المذهب صدوق ” lafzıyla Kûfe ehlinde teşeyyü' hareketi içerisinde olanları kastettiği görüşündedir.⁸⁵ Esasen, bu durum hadisteki mertebelerini açıklamaya gerek duymaksızın, sadece bid'atlarına işaret ettiği râvilerin hadis rivayetindeki ehliyetlerine işaret eder.⁸⁶ Ayrıca ağırlıkta bid'at ehli râviler yer verdiği eserinde ikinci derece ta'dil olarak zikrettiği “ ثقة ” (güvenilir) lafzını, “ ثقة متماسك ” gibi başka lafızlarla mürekkep şekilde kullanmıştır.⁸⁷

Sadece Şîi eğilimli râvileri değil, mürcîi, kaderî düşünceye sahip olanları da mezhebî düşüncesine rağmen kişilik olarak âbid ve fâzıl şeklinde değerlendirmektedir. Örneğin, İbrâhim b. Tahmân el-Horasânî hakkında “ كان فاضلا يرمى بإلرجاء ” (mürcîilikle ithâm edilen fazilet sahibi bir kişiydi);⁸⁸ Abdülâzîz b. Ebî Revvâd ve oğlu Abdülmecîd b. Abdilâzîz b. Ebî Revvâd hakkında ise “ كان ” (âbid idi ancak Mürcîilikte aşırıya giderdi)⁸⁹ ifadelerini kullanmaktadır.

⁸⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 84.

⁸¹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 83, 85.

⁸² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 83.

⁸³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 55.

⁸⁴ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 85.

⁸⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/310; Zehebî, *Mîzan*, 1/205.

⁸⁶ Bestevî, *İmâm Cûzcânî ve Menhecuhû*, 63 – 148.

⁸⁷ Cûzcânî, bu lafzı Hârîse b. Ebi'r-Ricâl el-Ensârî el-Medenî, Zema'a b. Sâlih el-Cenedî ve Zeyd b. el-Havârî el-Ammî el-Basrî hakkında olmak üzere üç defa kullanır. Bk. *Ahvâlü'r-Ricâl*, 137, 146, 197. Bakıyye b. Velîd'in ise sikalardan hadis aldığına güvenilir olduğunu ifade etmektedir. *Ahvâlü'r-Ricâl*, 165.

⁸⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 209.

⁸⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 152-153.

Dolayısıyla Cûzcânî'nin bazen râviyi mezhebî görüşüne rağmen diyâneti açısından övdüğü de anlaşılmaktadır.

4. Teşeddüt ve Mutaassıblık İddiasının Değerlendirilmesi

Cûzcânî'nin Kûfeli râvilere yönelik aşırı cerhlerinin arka planında onun Nasibî olduğu ve Dımaşklılar'ın Hz. Ali karşıtı duruşları gibi genel bir tavır sergilediği iddiası mevcuttur. Bu noktada önemli olan husus, farklı fırkalara mensup kişiler arasındaki tenkitlerin gerçekten de taassuptan kaynaklanıp kaynaklanmadığını tespit edebilmektir.

Cûzcânî'nin Hz. Ali'ye karşı muhalif olarak gösterilmesi ve bu yöndeki iddialar, muhtemelen ilk olarak İbn Hıbbân tarafından zikredilmiş, sonrasında ise Darekutnî ve İbn Adî tarafından tekrar nakledilmiştir. İbn Hıbbân ve İbn Adî bu hususta herhangi bir delil ortaya koymazken İbn Asâkir, Dârekutnî'ye dayandırarak muhtemelen daha sonra Cûzcânî'nin Nâsibîlikle itham edilmesine sebep olan, Hz. Ali hakkında söylediği iddia edilen bir sözünü nakletmiştir.⁹⁰ Nâsibîlikle ithamında kullanılan bu rivayet sened açısından problemlili olup sağlam bir dayanağı da yoktur.⁹¹ Cûzcânî hakkındaki bu iddialar, Nâsibî olduğu düşüncesini sonraki müellifler nazarında güçlendirmiş ve öyleki onun sika ve hâfız olduğunu belirten İbn Hacer nazarında bile Gulat Nâsibîler'den addedilmesine sebep olmuştur. Ülkemizde Cûzcânî üzerine yapılan bir araştırmada ise Nâsibî mezhebine meyilli olduğu ifade edilmiştir.⁹²

Ancak ilginçtir ki, Cûzcânî'yi Nâsibîlikle itham edenlerin hiçbirisi onun dönemine yetişmediği gibi, mütekeddimûn ulemâdan Cûzcânî'yi Nâsibîlikle itham eden kimse bulunmamaktadır; bilakis muâsırları tarafından ona yönelik iltifatlar zikredilmektedir.⁹³ Muallimî ise Cûzcânî'nin Kûfeli râvilere yaklaşımında haddi aşmadığı, onları ithamlarında bâtil hüküm bulunmadığı ve

⁹⁰ Rivayete göre bir gün evinde Ehl-i hadis'in toplanması üzerine Cûzcânî, onlara ikram niyetiyle hizmetçisinden tavuk kesmesini ister. Tavuğu kesecek kimsenin bulunamaması üzerine Cûzcânî'nin, "Sübhânallah! Ali bir kuşluk vakti yirmi bin küsur Müslümanı kesti de bir tavuğu kesecek kimse yok mu!" sözlerini sarf ettiği iddia edilmiştir. Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târîhu Medinet-i Dımaşk*. nşr. Muhibuddîn Ebû Saîd Amrevî. (Dımaşk: el-Mektebu'l İslâmî, 1993) 7/281; Ebû Abdillâh b. Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/182.

⁹¹ Bu rivayet hakkındaki değerlendirme için bk. Yusuf Oktan, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzcânî'nin Nâsibîlikle İtham Edilmesinin Tenkidi", *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 8/1, (2021), 154 -155.

⁹² İsmail, Mohammad Yusuf Mohammad, *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlû'r-Ricâl Adlı Eseri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 11.

⁹³ İ. Lütfü Çakan ise Cûzcânî hakkındaki nâsibîlik ithâmının haklı olmadığını belirtmiştir. Bkz. İsmail Lütfü Çakan, "Cûzcânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/ 97-98; Oktan, "Ebû İshâk Cûzcânî'nin Nâsibîlikle İtham Edilmesi", 155-157.

cerhlerinde onlara karşı menfî bir tutum takınmadığını ifade ederek Cûzcânî'nin durumu hakkında ilim ehlinin onu tevsîk etmesinin yeterli olduğunu bildirmektedir.⁹⁴

Erken dönemde Hz. Ali karşıtlığıyla anılan Cûzcânî'nin sonraki dönemlerde Nâsıbilikle itham edilmesi, onun müteşeyyi' karşıtı görülmesine ve özellikle Kûfeli râviler hakkındaki cerh ifadelerinin itibardan düşürülmesine neden olmuştur. Kûfe ehlini ve özellikle Ebû Hanîfe'yi eleştirmesi sebebiyle⁹⁵ Zâhid Kevserî de Cûzcânî'ye "habîs nasib" gibi ağır tenkitler yöneltmiştir.⁹⁶ Buna karşın Muallimî, Kevserî'ye cevap mahiyetinde "Cûzcânî'nin bu lafızla Kûfe ehlinde sadece sahâbelere buğzeden bazı Şîîleri kastettiğini, Ebû Hanîfe'nin bunlardan olmadığını" ifade eder.⁹⁷ Eğer Cûzcânî'nin Ebû Hanîfe hakkındaki eleştirileri gerçek olsaydı, katı bir Hanefî mezhebi mutaassıbı ve taraftarı olan, Ebû Hanîfe'nin ilimdeki konumunu, üstünlüğünü Kevserîden daha iyi bilen Dûlabî, sadece "el-Künâ" adlı eserinde yüzden fazla yerde Cûzcânî'den nakilde bulunmazdı.⁹⁸ Kaldı ki, Kevserî tarafından Ebû Hanîfe'ye husumetle itham edilen yalnız Cûzcânî olmayıp, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Süfyan es-Sevrî ve Buhârî gibi âlimler de bu tenkitlerden paylarını almışlardır.⁹⁹ Diğer taraftan "Kûfe ehli" ifadesini bütün Kûfe halkına itlâk etmek doğru bir yaklaşım olmayıp, bid'atının dâiliğini yapan Şîî eğilimli râvileri kastetmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira hadiste kizb, tedlis vb. faaliyetlerin genelde bid'at ehlinde kaynaklandığı ve özellikle de Şîa aracılığıyla başladığı tarihî bir hakikattir. Diğer taraftan "Ahvâlu'r-ricâl" adlı eserde Cûzcânî'nin sadece Kûfe ehlinde Şîî olanlara yönelik değil, haricî, kaderî, mürcî ve cehmî gibi diğer bid'at ehline, ayrıca Mısırlı, Horasanlı, Mekkelî ve Medinelî râvilere karşı da tenkitleri olmuştur.

Ayrıca bu iddia bütün ehl-i sünnet âlimleri hakkında da dile getirilmiştir. Örneğin Adil Kâzım Abdullah, ehl-i sünnet âlimlerinin, bid'at ehlinin rivayetinin kabulü için belirledikleri ilkelerden hareketle, önce Şîa'nın ardında da Ehl-i Beyt'in faziletinden ve menâkıblarından bahseden rivayetleri reddettiklerini ve râvilerini ta'n ettiklerini iddia eder.¹⁰⁰ Ancak Cûzcânî, muhaddislerin genel ilkesi ve düşüncesi doğrultusunda hak yoldan sapan, ehl-i sünnet çizgisinden uzaklaşan, tabir caizse rengi, tonu ve sesi farklı da olsa bid'atın her çeşidiyle mücadele ettiğini eserinin girişinde açıklamıştır.¹⁰¹

⁹⁴ Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, *et-Tenkîl bimâ fi te'tîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl*, 2. Basım, (Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1406), 1/294-296.

⁹⁵ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-Ricâl*, 75.

⁹⁶ Kevserî, *Te'nîbü'l-Hatîb*, 168.

⁹⁷ Muallimî, *et-Tenkîl*, 1/100.

⁹⁸ Bestevî, *İmâm Cûzcânî ve Menhecuhû*, 60.

⁹⁹ Muallimî, *et-Tenkîl*, 1/ 427-428.

¹⁰⁰ Adil Kâzım Abdullah, *Vakfetun me'al Cûzcânî*, 19-20.

¹⁰¹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-Ricâl*, 31.

İsmail b. Abdirrahman es-Süddî, Yahya b. Ebi Süleym, Davud b. Zibrekân er-Rakkaşî gibi diğer münekkit âlimlerin sika veya zayıflığına hükmettiği,¹⁰² ancak Cûzcânî tarafından aşırı cerh edilen râviler de bulunmaktadır.¹⁰³ Burada o, zâhirde ta'n ifade eden tenkit lafızlarını, râvinin adaleti ya da hadis rivayetini kastetmek üzere değil de mezhebî görüşü ya da bi'atını ifade etmek için kullanmış olabilir. Ayrıca râviler hakkında hüküm vermenin bir ictihad meselesi olup, birinin ta'dil edip sika kabul ettiğini başka bir münekkit cerh edip zayıf addettiği ya da terk ettiği de unutulmamalıdır.

Cûzcânî'nin müteşeddit olduğuna delâlet eden örneklerin dışında tenkitlerinde mu'tedil olduğunu gösteren birçok örnek de mevcuttur. Diğer münekkitlerin aşırı bir şekilde cerh ettiği, ancak onun zayıf kabul ettiği râviler de bulunmaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca ifade etmek gerekir ki o, Kûfe ehlinde müteşeyyû olanlara yönelik tenkitlerinde her zaman teferrüd etmemiş,¹⁰⁵ diğer münekkit âlimler de benzer görüşleri zikretmişlerdir. Örneğin, Zehebî, Hâlid b. Mahled el-Kûfî'nin tercemesinde şu ifadeler yer verir: "Cûzcânî dedi ki: Mezhebi kötü olan ve ahlaksız birisiydi. Ebû Nuaym da teşeyyû' görüşüne sahiptir. Ubeydullah b. Mûsa ise mezhebi itibarıyla ondan daha kötüdür. Ben de derim ki, Abdurrezâk ve diğerleri de aynı şekildedir."¹⁰⁶ Aynı şekilde râfîzî ve Şîî olmakla ithâm edilen ve Cûzcânî'nin "doğru yoldan sapmış"¹⁰⁷ şeklinde cerh ettiği Esbağ b. Nubâte'yi Yahya b. Main, Nesâî, Dârekutnî ve Ebû Hâtim gibi cerh-tadil otoriteleri de şiddetle tenkit etmişlerdir.¹⁰⁸ Cûzcânî'nin eserinde cerh ettiği râvilerin, genelde münekkit âlimlerin de cerh ettiği ricâlden olması ve hükümlerinde çoğu zaman teferrüd etmemesi sebebiyle tenkitlerinde isabetli olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte Cûzcânî'nin, bid'at ehlinde oldukları için görüşlerini kabul etmemekle birlikte İsmâil b. Ebân el-Verrâk (v. 216/831) Abdurrahman b. Abdillâh el-İsbehânî, İsmâil b. Hakem, Ebû Nuaym, Ubeydullah b. Mûsa, Mâlik b. İsmâil gibi hadis rivayetinde sika veya sadûk

¹⁰² İbn Adî, *Kâmil*, 1/95; Mizzi, *Tehzîb*, 1/135; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/ 314.

¹⁰³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 48, 111, 117.

¹⁰⁴ Örneğin, Cûzcânî, Nasr b. Bâb'ı "لا يسوي حديثه شيئا" (hadisini hiçbir şey düzeltmez) lafızıyla cerh ederken, bir çok münekkit "ليس بثقة", "كذاب خبيث", "متروك الحديث" şeklinde ona göre daha ağır cerh lafızları kullanmıştır. Cûzcânî, *Ahvalu'r-ricâl*, 197. İbn Adî, *el-Kamil*, VII, 35; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *ed-Duâfau's-sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid (Haleb: Dâru'l- Vâi, 1396), 1/118; Ebû Hâtim, *Cerh ve Tadil*, VIII, 469; Zehebî, *Mîzan*, IV, 916.

¹⁰⁵ Saîd b. Amr b. Eşva', İclî, İbn Hıbbân ve İbn Hacer tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelenirken hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise Cûzcânî tarafından dile getirilmiştir. Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 56.

¹⁰⁶ Zehebî, *Mîzan*, 1/641.

¹⁰⁷ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 47.

¹⁰⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn el-Katafânî, *Kitâbu't-Târîh*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. (Mekke: Câmiatü Melîk Abdilazîz, 1979), 3/354; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 320; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyid (Haleb: Dâru'l-Va'i, 1369), 8.

olanları da zikrederek, insafı davranmaya çalıştığı söylenebilir.¹⁰⁹ Nitekim bid'atlarını açıklamasına rağmen A'meş, Mansûr, Ebû İshâk Amr b. Abdillâh gibi Kûfe'nin otoriter âlimlerini hadis rivayetinde tevsîk ettiği görülmektedir.¹¹⁰ Buna karşın dinî ve ahlakî derecelerinin üstünlüğünü açıklamakla birlikte bazı râvileri taz'if etmesi de benzer sâikten kaynaklanmaktadır. Örneğin Zeyd b. Eslem el-Medenî, Abdurrahman, Usâme ve Abdullâh'ın dinî düşünce ve hayatlarında herhangi bir kusur ve noksanlık bulunmamasına, ayrıca bid'atlarında haktan sapmamalarına rağmen hadiste zayıf olduklarına hükmeder.¹¹¹ Gulat-ı Şîa'dan olup Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e buğzeden Ca'fer b. Süleyman ed-Dab'î (öl.170/786) hakkında "hadisleri münkerdir, yazılmaz ancak sika ve dinine bağlıdır"¹¹² şeklinde değerlendirmede bulunmaktadır. Bu tenkitlerden Cûzcânî'nin teşeyyü' başta olmak üzere bid'atı sebebiyle her râviyi mutlak surette cerh etmediği, bazen haklarında ta'dile delâlet eden lafızlar kullandığı anlaşılmaktadır.

Cûzcânî'nin bid'at ehline yönelik ricâl tenkitleri, onun nihâî amacının, mübtedinin mensubu olduğu mezhebinin yanlışlığını açıklamak olduğunu düşündürmektedir. Zira aynı kişilerin hadiste güvenilir ve sadûk olduklarını zikretmek, cerh değil bir anlamda tevsîk etmektir. Dolayısıyla Cûzcânî'nin, bu kişilerin hadisleriyle mutlak surette ihticâc edilemeyeceğini değil, diğer râviler gibi adalet ve zabt açısından araştırılıp haklarında hüküm verilmesi gerektiğini kastetmektedir. Dini ve sünneti korumak adına zayıf, yalancı ve metrûk râvileri açıklamanın dinî bir vecibe olduğu düşüncesinden hareketle, râvi hakkında lehte ve aleyhte zikredilenleri naklederek isabetli bir şekilde hüküm vermeye çalıştığı söylenebilir. Nitekim eserini mutlak manada mübtedinin rivayetlerini tekzîb etmek değil, insanları bid'at ehlinin rivayetlerinden sakındırmak; onları ve rivayetlerini açıklayarak halk nezdinde yayılmasını önlemek amacıyla telif ettiğini ifade etmektedir.¹¹³

"Duafâ" literatürünün diğer örneklerinde olduğu gibi Cûzcânî'nin bu eserinde de cerh edilen râviler arasında Kûfe ehlinden müteşeyyîlerin oranı, diğer bid'at ehliyle kıyaslandığında çok daha fazladır. Ancak bu durum, Cûzcânî'nin sadece Kûfe ehline yönelik ön yargısından ya da taassubundan ziyade, İslam toplumunda itikâdî, siyasî ve fikrî tartışmaların yoğun olarak yaşandığı, hadis uydurma hareketinin başlamasında aktif rol oynayan Şîa'nın neş'et ettiği ve beslendiği merkezin Kûfe olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim İbn Teymiyye, Cûzcânî'nin de aralarında bulunduğu birçok cerh - ta'dil âlimine göre Şîa'nın diğer fırkalar içerisinde hadiste yalancılıkla en

¹⁰⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 83-85. Ahmed b. Hanbel ve başkaları Ubeydullah b. Mûsa'yı Cûzcânî'den daha aşırı bir şekilde tenkit etmişlerdir. Muallimî, *Tenkîl*, 1/58.

¹¹⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 79.

¹¹¹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 131-132.

¹¹² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 110.

¹¹³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 31.

çok tanınan fırka olduğunu vurgular.¹¹⁴ Ayrıca, Cûzcânî eserin başında bid'at râvileri dört mertebede sınıflandırırken, bid'atıyla haktan sapmış olan veya kendisinden bid'at işitilmemekle birlikte hadisinde yalancı olanları ilk önce zikretmiş ve çoğunlukla bu tür râvilere yer vermiştir.

Sonuç

Yaşadığı hicrî III. asırda bid'at ehline ve rivayetlerine karşı tutumu, kendisine özgü tenkit metodu ve terminolojisiyle dikkat çeken Cûzcânî, sonraki dönemlerde Nasibîlik ithamına maruz kalmıştır. Bid'at görüş ve düşüncelerin daha çok yaygın olduğu, uydurma hadis hareketinin ortaya çıktığı belde olması nedeniyle "Ahvâlû'r-ricâl"de Kûfe ehlinde Şîî ricâlin ekseriyeti teşkil etmesinin, hakkındaki "nasibi" iddialarına ve tenkit metoduna yönelik eleştirilere neden olduğu söylenebilir.

Cûzcânî'nin Kûfe ehlinde müteşeyyi olanlara yönelik cerhlerinin bazen diğer münekkit âlimlerle örtüşmesi, bid'atlarını açıklamasına rağmen Kûfe'nin önde gelen âlimlerini hadis rivayetinde tevsik etmesi, bazılarını görüşlerini kabul etmemekle birlikte de hadis rivayetinde sika veya sadûk olarak zikretmesi, Kûfelilere yönelik tenkitlerinde râvinin itikadî görüşleri ile hadis rivayetine ehliyeti arasında bir ayırım yaptığını ve mutedil davranmaya çalıştığı söylenebilir. Râviyi sadece bid'atı değil, bid'atını destekleyici haberler nakletmesi, garib ve münker rivayetlerde bulunması, muhalefetü's-sika, kizb, tedlis ve irsal gibi hataları nedeniyle de tenkit ettiği olmuştur.

Diğer taraftan Cûzcânî'nin sadece müteşeyyi râvileri değil, dönemin bütün bid'at fırkalarına aynı tenkit üslubuyla yaklaştığı ve cerhlerinde belli bir fırkaya ön yargılı olmadığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla hakkındaki "nâsibîlik" ithamının ve teşeyyü'ü mutlak bir cerh sebebi olarak gördüğü iddiasının, diğer bid'at fırkalara yönelik tenkitleri de dikkate alındığında pek tutarlı ve isabetli olmadığı söylenebilir. Ancak "nâsibîlik" ithamı Cûzcânî'nin genel anlamda itibardan düşmesine sebep olmasa da onun Kûfeli râvilere yönelttiği cerhlere ihtiyatla yaklaşılmamasına neden olduğu anlaşılmıştır.

Cûzcânî'nin, İslam inancını, hadisi ve sünneti koruma iç güdüsüyle hareket ederek, tenkit sorumluluğunun ve bid'at ehlinin rivayetleri karşısındaki hassasiyetinin gereği, bir râvinin itikadî düşüncesi ve eğilimleri hakkında bilgi vermesinin mutlak manada taassupla ilgisi bulunmayabilir. Kaldı ki, onun Şîî eğilimli Kûfeli râviler hakkında hatalı bazı hükümlerinin varlığı, cerh-ta'dil kararlarının doğruluğuna bütünüyle gölge düşürmez. Bazen haklı tenkitlerin, bu tür mezhep taassubundan kaynaklanan tartışmaların gölgesinde kalması ve dikkate alınmaması da mümkündür. Zira taassup ancak, tenkit edilen şahsın söylenen itikadı taşımaması, yanlış inancının

¹¹⁴ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n- Nebevî*, nşr. M. Reşâd Sâlim (Riyad: Müessesetü Kurtuba, 1986), 1/42.

propagandasını yapmaması ya da salt inancından dolayı münekkidin aşırı ithamlarına maruz kalması durumunda söz konusu olur. Onun bid'at ehli, özellikle de hadis uyduran râviler ve rivayetleri hakkındaki aşırı hassasiyeti ve bunun cerh lafızlarının zâhirine yansması, tenkitlerinde müteşeddit olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu noktada özellikle rivayet döneminin bid'at anlayışını tespit ederek, râvinin terkinin gerektiren bid'at ile insan tabiatı gereği ortaya çıkan fikir ayrılıklarının birbirinden ayırt edilmesi bir zorunluluktur.

İslam toplumunda taassup ve kamplaşmaların yaşandığı hicrî III. asırda, Cûzcânî'nin Kûfe ehline yönelik bazı hatalı veya şiddetli cerhleri olsa bile, cerhlerin mutlak manada taassuptan kaynaklandığını iddia etmek ve tenkit metodunu göz ardı etmek bilimsel ve objektif bir yaklaşım değildir. Zira ricâl tenkidinde verilen hükümlerin hepsinde isabet etmenin mümkün olamayacağı hakikatını görmek gerekir. Esasen münekkitlerin râviler hakkında verdikleri hükümlerde izâfî sonuçlarla karşılaştırılması gayet tabiidir.

Kaynakça

- Abdullah, Adil Kâzım. Vakfetün me'al Cûzcânî ve Kâidetühü fi Rivayeti'l-Mübtedî. Beyrut: Dâru Vadi'l-İslâmî, 2008.
- Aşıkkutlu, Emin. Hadiste Ricâl Tenkidi. İstanbul: MÜİFAV Yay., 1997.
- Bestevî, Abdulalîm Abdulazîm. İmam Cûzcânî ve Menhecuhû fi'l-Cerh ve Ta'dil. Riyad: Dâru't-Tahâvî, 1990.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. ed-Duâfau's-sağir. thk. Mahmud İbrahim Zâyid. Haleb: Dâru'l-Vai, 1396.
- Cûzcânî, İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî. Ahvâlu'r-Ricâl. nşr. Subhî el-Bedrî Samerrâî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Çakan, İsmail Lütfü. "Cûzcânî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8/97-98. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hamevî, Ebû Abdillâh b. Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût. 5 Cilt. Mu'cemü'l-büldân. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. Târîhu Bağdâd. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

- Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifaye fi ilmi'r-Rivaye. thk. Ahmed Ömer Haşim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Iclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. Ma'rifetü's-Sikât. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcanî, el-Kamil fi Duafai'r-Rical. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan. Târihu Medinet-i Dımaşk. 80 Cilt. nşr. Muhîbuddîn Ebû Saîd Amrevî. Dımaşk: el-Mektebu'l İslâmî, 1993.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1952.
- İbn Hacer, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalâni. Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Şerhi Sahîhi'l-Buhâri. thk. Muhammed Fuad Abdülbakî ve Muhibbuddin el-Hâtib. Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1986.
- İbn Hacer, Lisânü'l-Mîzan. Beyrut: Müessesetü'l-İslâmiyye, 1986.
- İbn Hacer, Takrîbu't-Tehzîb. thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dâru'r-Reşîd, 1986.
- İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl. 3 Cilt. thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed el-Büstî. Kitâbu's-Sikât. thk. Seyyid Şerifüddîn Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975.
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ el-Katafânî. Kitâbu't-Târîh. 4 Cilt. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Mekke: Câmiatü Melîk Abdilazîz, 1979.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed. et-Tabakâtü'l-Kübrâ. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's- Sâdir, 1985.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim. Minhâcü's-Sünneti'n-Nebevî. 9 Cilt. nşr. M. Reşâd Sâlim. Riyad: Müessesetü Kurtuba, 1986.
- İbnü'l- Cevzî, Kitâbu'l- Mevzûât mine'l-Ehâdisi'l-Merfûât. 3 Cilt. nşr. Nureddîn Boyacılar. Beyrut: y.y., 1997.

- İbnü's-Salah, Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân. Ulumu'l-Hadîs. thk. Nureddin Itr. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1986.
- İsmail, Mohammad Yusuf Mohammad. Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Kevserî, Muhammed Zahîd b. Hasen. Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ Sâkahû fî Tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-Ekâzîb. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1981.
- Kızılkaya, Sabri. Cerh ve Ta'dilde Mezhep Taassubu. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy. er-Ref'u ve't-Tekmîl fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Arabî, 1987.
- Mağribî, Ahmed b. Muhammed b. Sıddık. Feth'ul- Mulk'il Ali bi-sıhhat-i Hadis-i bab-i Medinet'il İlm-i Ali. thk. Ammad Serûr. b.y.: el-Mektebetü'l-tahsîsa, 2007.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâleddin Yusuf b. Abdurrahman. Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl. 35 Cilt. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Muallimî, Abdurrahman b. Yahya. et-Tenkîl bimâ fî te'tîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl. 2. Basım. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1406.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyd. Haleb: Dâru'l-Va'i, 1369.
- Oktan, Yusuf. "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzecânî'nin Nâsîbîlikle İtham Edilmesinin Tenkidi", Trabzon İlahiyat Dergisi, 8/1, (2021), 139-169.
- Subkî, Tâcüddîn. Kâidetün fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl, Erbau Resâil fî Ulûmi'l-Hadîs. nşr. Abdüfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2007.
- Topgül, Muhammed Enes. Hadîs Râvîlerinde Şîlik Eğilimi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Ukayl, Muhammed. el-Atebu'l-Cemîl alâ Ehli'l-Cerh ve't-Ta'dîl. thk. Hasan es-Sekafî. Ürdün: Dâru'l-İmami'n Nevevî, ts.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa. ed-Duafâü'l-Kebîr. thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân. 6 Cilt. Mizânu'l-İtidal fî nakdi'r-ricâl. thk. Ali Muhammed el-Becâbî. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.

Zehebî, el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehu Rivâyetün fi'l-Kütübi's-Sitte. 3 Cilt. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kıbleti li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1992.

Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, thk. Şuayb el-Arnaûd-Ali Ebû Zeyd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

Zehebî, Zikru Yu'temedu kavluhu fi'l-cerh ve't-tadil. thk. Abdulfettah Ebu Gudde. Beyrut: Daru'l-Beşâir, 1990.

Evaluation of Abu Ishaq al-Juzcânî's Jarhs for al-ahl Kufa in the Context of Sectarian Bigotry Debates

Asst.Prof., Nevzat AYDIN

Extended Summary

It is unthinkable that cerh-ta'dil, which deals with the scientific reputation of society about each other and has intense human relations, is independent of personal characteristics such as the narrator's mentality, sect, prejudices and priorities. Moreover, the compilation and classification of the science of cerh-ta'dil coincides with a period when the creed and fiqh sects were formed and bigotry and partiality were most severe. Although it is expected that the critic should show the necessary attention and sensitivity in the criticism process, be measured and balanced, it is also possible for the critic to make subjective or erroneous decisions while evaluating the narrators by being influenced by the social and political structure of the environment in which he lived and grew up.

For this reason, the negativities arising from human weaknesses and sectarian bigotry in the process of determining and applying the criteria of the science of jarh-ta'dil have opened the validity and reliability of rijal criticism in determining the authenticity of hadiths from the first periods. In the context of these discussions, it has also been claimed that it is not possible to determine the justice and reliability of the narrator, hence, jarh and ta'dil cannot be a method that can be used to determine the authenticity of hadiths. It is important to investigate the period when the rijal criticism matured and the cerh and amendment activities gained a systematic structure, especially when the dua'fa literature was formed, in terms of revealing the value or worthlessness of the above criticisms.

It is understood that the jarh-ta'dil mechanism is used in order to gain superiority over each other, to legitimize their own ideology and to oppress them both in personal disputes and in conflicts of opinion on religious issues. Abu Ishaq al-Juzcânî, our research subject and accused of being Nasibî, was criticized in his criticisms of the people of Kufa that he was agitated, behaved ideologically, and acted with sectarian bigotry due to the difference of creed among them. This research based on the work called "Ahvâlu'r-rijâl" of Cûzcânî, one of the jarh and ta'dil scholars who lived in the 19th century and attracted attention with his extreme criticisms towards the people of bid'ah, it aims to evaluate the jarhs of ahl al-Kufe narrators in terms of the problem of sectarian bigotry in th 3rd century of Hijra.

In this context, firstly the sectarian identities of the narrators, their relations with the bid'ah sects, and especially their views on the narrators in the tashayyu' movement were examined in the context of "Ahvalu'r-rijal". In his work, which usually includes weak, disused, and people of bid'ah narrators, Cuzcânî, Havâric, Sabaiyya, Muhtâriyya, Mürçia and Kaderiyya have been mentioned in the first part of the book and named them because of their sectarian thoughts. On the other hand, he classified the narrators according to their towns, and criticized mostly the people of Kufa who had a Shiite inclination, and then the narrators from Basra who belonged to the Qadariyya sect.

Cuzcânî evaluated the claimant, whom he regarded as the people of bid'ah, in four levels: those who deviated from the truth and lied in their hadiths, those who lied in their hadiths although no bid'ah was heard from him, those who deviated from the truth but whose wording was true, and those whose hadiths were weak. In his work named "Ahvâlu'r-ricâl", he usually included first and second order narrators, and he also mentioned third order narrators, who are sometimes apostates but known with sidk (truthworth) in his narrations. It is mentioned that in accepting the narration of the people of bid'at, Cuzcânî stipulated for the first time in his period the condition that the narrator should not support his bid'ah, and that his narration should not support his bid'ah. It can be said that he is of the opinion that the narration of Cuzcânî's true convert will not be accepted or will be accepted if it is transmitted from those who do not know his justice, if it is munkati, mursal, mudallas, if it contradicts the methods and rules of the religion and supports his innovation.

In his work called "Ahvalu'r-Rijal", the identity and sectarian inclination of Cûzcânî, who draws attention with his extreme criticisms towards the Shiite inclined Kufeli, is discussed. He was accused of being Nasibi, who had a negative attitude towards Hz. Ali and his supporters and was cited as the reason behind his criticism of the people of Kufa. Some scholars, especially Ibn Hajar and Kavsari, claimed that Cuzcânî's jarhs for the transmitters of Kufa resulted from sectarian bigotry, in other words, they are subjective and cannot be taken into account.

In his criticisms of the people of Kufa, Cuzcânî widely uses the words of cerh, which indicate that the narrator is weak, liar and derelict. In addition, while accusing a narrator of being Shi'ite or a person of bid'ah, he tried to create a unique terminology with some words he used, apart from the known and common ones. Especially in order to legitimize his own views and ideologies, he severely condemned the narrators belonging to the sects

who fabricated lies in the name of the Hz. Prophet. Due to the close relationship between the thought of Shiism and ahl al-Kufe, as well as the effect of political events and the cosmopolitan nature of the period, scholars, especially Cûzcânî, had negative opinions about Kufa.

Cûzcânî, who was mentioned in the early period with his opposition to the Hz. Ali, was accused of being Nasibî in the later periods, causing him to be seen as anti-mutashayyi' and especially discrediting the jarh statements about the narrators from Kufa. However, in the work called "Ahvâlu'r-ricâl", Cûzcânî's criticisms were not only against the Shiite people from the people of Kufa, but also against other people of bid'ah such as external, qadar, murjii and jahmi, as well as narrators from Egypt, Khorasan, Mecca and Medina. Therefore, it can be said that the claim that he only criticized the people of Kufa or those who belonged to the tashayyu' movement with prejudice, malevolence and bigotry, and that he accepted the narrations of others and rejected theirs, is not very accurate and consistent.

Cûzcânî's criticisms of the people of Kufa are generally not due to his bigotry, but to the fact that Kufa is the center where Shia, who emerged in the Islamic society and played an active role in the initiation of the hadith fabrication movement, was born and fed. Considering the criticisms of the dignitaries in the work, it is seen that the narrator makes a distinction between his creed and his capacity to narrate hadith. He criticized the narrator not only because of his bid'ah, but also because of his transmission of news supporting his bid'ah, his making strange and ungodly narrations, and his mistakes such as opposition's-sika, kizb, and tadlis. The allegations and criticisms about the people of bid'at were evaluated within the framework of their point of view and criticism, and it was tried to reach a conclusion about the relationship between the jarhs and the sectarian bigotry.

Keywords: Hadith, Sectarian Fanaticism, ahl al-Bid'ah, Jarh and Ta'dil, Cûzcânî, Ahvalu'r-ricâl.